

УДК: 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.4>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Беспалько І.Л.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків
ORCID: 0000-0001-7161-1720*

Вапнярчук В.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків
ORCID: 0000-0002-5831-1050*

Беспалько І.Л., Вапнярчук В.В. Особливості процесу доказування в кримінальному процесі Сполучених Штатів Америки.

Останні роки ознаменувалися великим зростанням порівняльно-правових досліджень у різних галузях юридичної науки, які набувають все більше прихильників. Цей процес дозволяє показати своєрідність окремих галузей права, їх інститутів, норм в різних правових системах, зіставити дані конкретної галузі права з подібними галузями в інших правових системах та виявити національні відмінності. Практичне значення цієї діяльності полягає у вивченні й узагальненні як позитивного, так і негативного юридичного досвіду зарубіжних країн. В нинішньому відкритому світі зі зростанням значення міжнародної складової у сфері боротьби зі злочинністю фахівцю-юристу потрібні знання, що виходять за межі національного правового поля, не просто так, а з метою їх належного використання, зокрема, в процесі міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях між державами.

Сьогодні відбувається процес конвергенції різних кримінальних процесуальних систем світу. І в цьому плані досить цікавою є саме англо-американська система кримінального процесу, і зокрема Сполучених Штатів Америки (далі – США), яка має відмінні від вітчизняної характерні особливості, що заслуговують на увагу. Ними, зокрема, є те, що джерелами кримінального процесуального права США є судовий прецедент, нормативно-правові акти та правова доктрина. Особливістю цієї системи є й те, що вона заснована на змагальності та справедливості, у ній беруть початок такі явища кримінального процесу, як угода про визнання вини, суд присяжних, концепція відновного правосуддя, дискреційність повноважень осіб, які здійснюють кримінальне провадження тощо. Ще однією характерною особливістю англо-американської системи кримінального процесу США є також і специфіка здійснення доказової кримінальної процесуальної діяльності.

У цій статті основна увага приділяється дослідженню саме цієї специфіки доказової діяльності, зокрема питанням щодо: поняття, класифікації, джерел та властивостей доказів у кримінальному процесі США, особливостей процесу доказування на певних стадіях процесу, правового становища окремих суб'єктів доказування. Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження особливостей вітчизняного кримінального процесуального доказування, а також для належного розуміння та здійснення його правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес США, кримінальне процесуальне доказування, докази, джерела доказів, класифікація доказів, властивості доказів, збирання доказів, мета доказування, суб'єкти доказування, стандарти доказування.

Bespalko I.L., Vapniarchuk V.V. Features of the process of evidence in criminal procedure of the United States of America.

Recent years have been marked by a great growth of comparative legal research in various branches of legal science, which are gaining a growing number of supporters. The given process makes it possible to show the originality of certain branches of law, their institutions, norms in different legal systems, to compare the data of a specific branch of law with similar branches in other legal systems, and to reveal national differences. The practical significance of the given activity lies in the study and generalization of both positive and negative legal experience of foreign countries. In today's transparent world, with the growing importance of the international component in the fight against crime, a legal expert needs knowledge that goes beyond the national legal field for a reason, with the purpose of its proper use in the process of international cooperation in criminal proceedings between states in particular.

Nowadays there is the process of convergence of various criminal procedural systems of the world. And in this regard, the Anglo-American system of the criminal procedure, the United States of America (hereinafter the USA) in particular, is quite interesting. The given system has distinctive features that are different from the national system and deserve attention. They are the sources of the US criminal procedural law which include judicial precedent, regulations and legal doctrine. The peculiarity of the given system is that it is based on adversarial proceedings and justice, it generates phenomena of the criminal procedure, namely the plea agreement, the jury trial, the concept of restorative justice, the discretionary powers of persons conducting criminal proceedings, etc. Yet another characteristic feature of the Anglo-American system of the US criminal procedure is the specifics of the implementation of evidentiary criminal procedural activity.

The focus of the given article is on the study of the specificity of evidentiary activity, such as questions related to: the concept, classification, sources and properties of evidence in the criminal procedure of the United States of America, the peculiarities of the process of evidence at certain stages of the procedure, the legal position of certain subjects of evidence. The materials of the article are of both theoretical and practical value. They can be used for further scientific research on the peculiarities of national criminal procedural evidence, as well as for the proper understanding and implementation of its law enforcement criminal procedural activity.

Key words: criminal procedure, the criminal procedure of the United States of America, criminal procedural evidence, evidence, sources of evidence, classification of evidence, properties of evidence, collection of evidence, purpose of evidence, subjects of evidence, standards of evidence.

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) актуальність дослідження у сфері доказування зростає. Кримінальний процес став більш змагальним: суттєво змінилися підходи до проблематики судового доказування, використання засобів доказування та ін. Розвиток й удосконалення сучасного регулювання доказування у кримінальному процесі визначає рівень справедливості і демократичності судочинства, його здатності реально захищати права і свободи людини. Саме тому при розширенні змагальності кримінального процесу дуже корисним для розвитку національної доктрини, законодавства і судової практики може виявитися досвід країн, де змагальний процес існує століттями, а інститут доказів і доказування добре розвинутий. До класичних представників таких країн можна, безумовно, віднести і США. Крім того, визначення поняття та особливостей кримінального процесуального доказування неможливо без звернення до дослідження цього явища у кримінальному процесуальному законодавстві та доктрині кримінального процесу зарубіжних країн, яке дозволить врахувати позитивний досвід його нормативного регулювання та практичної реалізації й визначити можливість його врахування у вітчизняному кримінальному провадженні.

Стан опрацювання. Порівняльні дослідження в галузі кримінального процесуального доказування проводили Беспалько І.Л., Вапнярчук В.В. [1], Крет Г.Р. [2], Луцик В.В., Савченко В.О., Самарін В.І. [3], Микитюк О.С. [4], Молдаван А.В. [5], Тагієв С.Р. [6] та інші науковці. В той же час продовжують існувати багато невизначених та не достатньо досліджених питань з цієї теми.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей, відмінних та спільних рис у процесі кримінального процесуального доказування США та України; можливого запозичення позитивного досвіду у цій сфері, що допоможе вирішити багато проблем на законодавчому та практичному рівнях.

Викладення основного матеріалу. Кримінальний процес кожної країни є складною систе-

мою, що складається з великої кількості різних «механізмів». Саме тому, якщо розглядати процесуальний порядок кримінального провадження у певній державі в певний період її історії, то він буде за більшістю компонентів не тільки істотно відрізнятися від аналогічного провадження, що має місце в інших державах, але й найчастіше виявиться неповторним у порівнянні з тими процесуальними порядками, які існували в тій же державі на різних історичних етапах її розвитку [3, с. 7].

Перш за все слід зазначити, що оригінальність американського права пояснюється поєднанням як англійського впливу на розвиток і формування його інститутів, так і впливом цілого комплексу особливих факторів: географічних, історичних, політичних, економічних і демографічних. Зрозуміло, що в таких умовах американське кримінальне провадження значною мірою відрізняється від судочинства інших країн. США – це країна з федеративним державним устроєм, де існує два рівні нормативно-правових актів – федеральне законодавство і законодавство штатів [7, с. 86]. У цьому зв'язку можна говорити про федеральний кримінальний процес та кримінальний процес штатів, відмінності між якими досить незначні. Характерною особливістю кримінального процесу США є його неповна кодифікація. У ряді штатів діють власні кримінальні процесуальні закони (наприклад, в штаті Каліфорнія). Федеральні суди при провадженні у кримінальних справах можуть керуватися не тільки федеральним законодавством, а й законами штату, на території якого діє цей суд.

В американському кримінальному процесуальному праві норми та інститути про докази та доказування займають особливе місце. Вони не розглядаються частиною кримінального процесу, а створюють самостійну галузь права. Тому доказове право характеризується певними особливостями, до яких належить: (1) відсутність єдиного кодифікованого акта (складні казуїстичні правила доказування закріплені в різноманітних статутах (законах) і численних судових прецедентах); (2) доказове право відокремлено від кримінального процесуального права і є досить подібним у кримінальному та цивільному процесі; (3) практично повна відсутність законодавчих вимог щодо порядку виявлення та збирання доказів, що викликано нерегульованістю класичного досудового розслідування; (4) особливі критерії допустимості доказів, закріплення вимог щодо ідентифікації (встановлення автентичності) доказів [8, с. 243].

Доказове право є унікальним і складним явищем у системі права США. Це пояснюється змагальним характером судового процесу, наявністю суду присяжних, великою кількістю різноманітних джерел. Тривалий час саме англійські правові норми доказування застосовувались судами Америки. Поступово новостворені штати стали розробляти власні норми доказування, що базувались все ще на англійських традиціях, але враховували місцеві особливості.

Сьогодні джерелами доказового права США є:

– Конституція Сполучених Штатів, яка встановлює основоположні принципи належної правової процедури та справедливого судового розгляду, що пов'язані із використанням доказів у суді. Наприклад, Четверта поправка забороняє необґрунтовані обшуки та конфіскації;

– Федеральні правила доказування – сукупність стандартів, що регулюють, які докази можуть бути поданими та вважатись прийнятними в суді;

– правила доказування штатів – більшість штатів мають власні правила доказування, оскільки законодавство штатів може відрізнятися, відрізняються і правила доказування у кожному штаті, однак, вони загалом дотримуються принципів Федеральних правил доказування;

– статuti (федеральні та штатів), що регулюють конкретні види доказів або процесуальні дії. Наприклад, Федеральні кримінальні процесуальні правила включають правові норми, які регулюють допустимість зізнань та інших видів доказів у кримінальному процесі;

– юридичні трактати, статті та інші юридичні публікації, що є вторинним джерелом доказового права, оскільки містять коментарі та аналіз вищезазначених первинних джерел, як прецедентного, так і статутного права, і допомагають практикуючим юристам розібратись в особливостях аргументації правових принципів і їх застосування на практиці.

– прецедентне право (федеральне та штатів) – правила доказування, а також статuti, прийняті Конгресом та законодавчими органами штатів, регулярно тлумачаться судами та застосовуються в конкретних обставинах, такі рішення судів стають прецедентами для майбутніх справ і важливим джерелом правових принципів для юристів і суддів у правовій системі США [4, с. 592].

Цікавим є питання *мети доказування*. Більшість американських юристів вважають, що розгляд кримінальної справи в суді – це не спір, в ході якого встановлюється істина [9, с. 436]. Такі

погляди юристів пояснюються практичною діяльністю, коли судді орієнтуються не на істину, а на вірогідність. Рішення при цьому виносяться або в умовах високої вірогідності внутрішнього переконання суду у винуватості особи, або в ситуації переваги одних доказів над іншими. Кожен з учасників процесу захищає власні інтереси: обвинувач – намагається довести обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, а сторона захисту – захищається всіма можливими способами від цього обвинувачення.

Однією з особливостей кримінального процесу США є також ставлення до *інституту вини*. В теорії американського доказового права центральною є теза: «Краще віддати перевагу помилковому виправданню, ніж помилковому обвинувальному вироку» [9, с. 442]. За загальним правилом, на сторону обвинувачення покладається обов'язок доводити винуватість особи, яку він обвинувачує у скоєнні злочину, а обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість та може відмовитись від надання будь-яких доказів. Але, якщо обвинувачений надає на свій захист будь-який виправдувальний доказ, він повинен його довести. Невиконання цього обов'язку означає, що підсудний не виконав свій тягар доказування, і суд вправі винести обвинувальний вирок, хоча і були певні сумніви в його винуватості.

Американська правова доктрина дотримується позиції, що визнання обвинуваченим своєї вини може бути достатнім як для примирення сторін, так і для ухвалення обвинувального вироку. Обвинувачений при цьому користується певними пільгами при призначенні покарання, оскільки визнанням своєї вини він: а) допомагає державі в досягненні її завдань; б) сприяє швидкому і невідворотному застосуванню до нього заходів виправного характеру; в) попереджає застосування до нього надмірно суворого покарання; г) заспокоює потерпілого, який очікує обов'язкового покарання обвинуваченого і відшкодування заподіяної шкоди [10].

В американській доктрині кримінального процесу значна увага приділяється визначенню *поняття доказу та їх процесуальному значенню*. В той же час саме доказове законодавство орієнтоване на вирішення переважно приватних питань, які можуть виникнути у процесі доказування. Така особливість доказового права США склалась історично, в результаті багатовікової практики суду присяжних, коли непрофесійним суддям необхідні не стільки загальні поняття, скільки конкретні, розраховані, по можливості на конкретні життєві ситуації правила, які могли б допомогти присяжним при вирішенні конкретних завдань.

Однак, це не означає, що в американському доказовому праві повністю ігнорується вирішення загальних питань доказування. Дана проблема звернена в сферу юридичної доктрини. Різного роду поняття розкриваються в наукових публікаціях та підручниках. Найбільш типовим є наступне визначення поняття доказів: «Доказ – це будь-який засіб доказування, наданий сторонами з дотриманням юридичних правил або через показання свідків, протоколи, документи, предмети та ін. в ході судового розгляду певних питань з метою створення у суддів і присяжних засідателів переконань відносно їх переконань» [11, с. 4]. Але законодавче визначення доказів у США (як у ст. 84 КПК України) відсутнє, що, з нашого погляду, обумовлює інколи неоднакове розуміння суності цього правового явища і тягне за собою виникнення проблем у практичній діяльності.

Не менш специфічною є й *класифікація доказів* у кримінальному процесі США. Американська кримінальна процесуальна доктрина (поряд з загальноновизнаними в багатьох країнах (в тому числі і в Україні) такими видами доказів як первинні та похідні, прямі й непрямі, обвинувальні та виправдувальні, особисті й речові) виділяє також деякі досить специфічні види. Наприклад, докази поділяються на судові та позасудові. Виділяють також докази за чутками (близькі за змістом до похідних), допоміжні, додаткові, попередні, підтверджуючі, спростовуючі, безспірні та ін.

В англійському кримінальному процесуальному праві, на відміну від українського, немає вичерпного переліку *процесуальних джерел доказів*, що пов'язується з відсутністю галузеної кодифікації. При цьому основним типом правового регулювання виступає загальнодозвільний – «все, що не заборонено, те дозволено». У США традиційно використовують чотири види доказів (за процесуальним джерелом закріплення), зазначає провідний американський юрист Вінсент ДіКарло: показання (вербальні), документальні, речові (реальні) та демонстраційні. На його думку, реальним доказом може бути предмет, факт існування або властивості якого є належними та фізично вираженими. Крім цього, до реальних доказів автор відносить місце події (зокрема, місце автомобільної аварії) [12, с. 2, 4].

Досить розповсюдженим для позначення речових доказів у США є поняття «експонати» (exhibits). Вони стають речовими доказами лише після їх допуску судом, тобто експонат стає до-

пустимим тоді, коли суддя позитивно вирішує питання про те, що цей об'єкт був або міг бути пов'язаний із злочином. Експонати можуть відігравати подвійну роль: по-перше, вони можуть бути реальними доказами: по-друге, можуть нести ілюстративний (демонстраційний) характер і використовуватися тільки для пояснення чогось (наприклад, карта місця аварії, схема тощо) [13, с. 135]. В українському кримінальному процесуальному законодавстві не існує такого окремого процесуального джерела доказів, як демонстраційні докази. Водночас у ст. 105 КПК України передбачається можливість долучення до протоколу додатків, сутність та призначення яких співпадає з демонстраційними доказами в англо-американському доказовому праві, однак, варто зазначити, що додатки до протоколу, за загальним правилом, не мають значення самостійного джерела доказів.

Найпоширенішим джерелом доказів у кримінальному процесі США є, безумовно, показання свідків. За загальним правилом показання з чужих слів в США вважаються недопустимими (правило 802 Федеральних правил про докази) [14]. Проте є і виключення. Так, правило 803 Федеральних правил про докази закріплює 24 виключення з загального правила про недопустимість показань з чужих слів. Наприклад: запис про спогад; запис про постійно здійснювану діяльність; державні записи і звіти; записи актів цивільного стану; сімейні документи та ін [14]. Додатково правило 804 дозволяє оголошувати показання з чужих слів, якщо заявник не може брати участь у провадженні в якості свідка і це: 1) його попередні показання, тобто показання, яке він давав в ході цього або іншого процесу; 2) заява, яку особа зробила перед смертю та ін [14]. Також виключною обставиною може бути ймовірність повної втрати будь-якої важливої для конкретної справи інформації. Виключень багато та іноді вони носять суперечливий характер, що призводить до розширення меж суддівського розсуду. До прикладу, в загальних приписах можуть бути одні положення, а в Правилах, що використовуються судами штатів, передбачається інше. Так, в положеннях 402 і 403 Федеральних правил доказування зазначається: «Всі належні докази є допустимими, за виключенням випадків, коли Конституція, акт Конгресу, ці Правила та інші правила, що використовуються судами штатів, передбачають інше» [14].

Як докази використовуються і показання анонімних свідків, в тому числі таємних поліцейських агентів, їм надається так звана гарантія невикриття, суть якої полягає в тому, що свідок обвинувачення – поліцейський таємний агент – на судовому засіданні не викликається, його показання оголошуються в суді, без вказівки джерела їх одержання [5, с. 122].

Крім показань свідків в якості доказів може бути використана також інформація, отримавнана шляхом проведення експертизи. Оскільки даний вид доказів є не досить зрозумілим для суддів та присяжних засідателів, то експерти представляють та роз'яснюють їх. Такі докази вважаються достатньо достовірними. Вони включають в себе: відбитки пальців; аналіз ДНК; ідентифікацію волосся, тканин, голосу та ін [8, с. 270].

Властивостями доказів у кримінальному процесі США (так само як і в Україні) є належність, допустимість, достатність і вагомість. Належність доказу визначає його об'єктивну можливість підтверджувати або спростовувати обставину, що має значення для вирішення справи. Правило належності спрямоване на досягнення процесуальної економії через усунення з судового розгляду того, що не має значення для справи. Належними є докази, що містять інформацію щодо предмету доказування. В правилі 403 зазначається: «Належний доказ може бути виключено, якщо його доказова цінність суттєво зменшується небезпекою заподіяння несправедливої шкоди, введення в оману присяжних, затягування провадження у справі» [14].

Американське доказове право не встановлює критеріїв допустимості доказів. В США реалізується підхід «доказування через заборону». Ніякого переліку доказів не існує; як докази може бути представлено, за загальним правилом, все що завгодно. У процесі збирання доказів не можуть вчинятися лише ті дії, які прямо заборонені (правило 402) [14]. Проте, визнається, що обвинувальний вирок суду може ґрунтуватися лише на допустимих доказах, тому із сфери судочинства виключаються всі дані, отримані з порушенням «належної правової процедури». Нормативно це положення закріплено, зокрема, IV, V, VI та XIV поправками до Конституції США. Згідно з правилом «плоди отруєного дерева» всі наступні відомості, отримані на основі недопустимого доказу (якщо вони не були виявлені без його допомоги) також виключаються із системи доказів (не розглядаються). Наприклад, недопустимими будуть результати допиту свідка, встановленого в результаті вимушеного визнання обвинуваченого. Якщо обшук було проведено незаконно, то вилучені предмети, їх огляд, експертне дослідження, а також інші дії, що базуються на цих даних, визнаються такими, що не ма-

ють юридичного значення. Допустимість речових доказів передбачає встановлення їх автентичності, демонстрацію їх належності. Крім того особа, яка надає реальний доказ зобов'язана довести, що він має такий самий стан, як і в момент конкретної події. Існують три основні шляхи встановлення автентичності реальних доказів: (1) ідентифікація унікальних (тобто єдиних і неповторних у своєму роді) об'єктів; (2) ідентифікація об'єктів, які стали унікальними внаслідок дій особи, яка поставила на них свій підпис, ініціали або іншу позначку, що дозволить цій особі впізнати об'єкт з-поміж інших подібних; (3) визначення порядку зберігання об'єктів, коли місцезнаходження необхідного об'єкта на будь-якому проміжку часу може бути встановлено показаннями компетентних осіб. З'ясування автентичності (справжності) об'єктів здійснюється за допомогою показань свідків і, крім того, вимагає необхідності доведення, що матеріальний об'єкт не зазнав жодних змін з моменту події злочину і до судового розгляду [12, с. 4-5].

При оцінці достатності доказів у США діють спеціальні правила – *стандарти доказування*, якими має керуватися суд при вирішенні справи. Що стосується особливостей стандартів доказування в країнах системи загального права, відзначимо, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також різняться залежно від виду судочинства. Приміром, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Перший сформувався в Англії ще у другій половині XVIII. Суть його полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не значить, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоімовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав. У США, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один під назвою «зрозумілі та переконливі докази». Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є досить імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом із тим усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки. В США існують також і інші стандарти, які застосовуються для цілей, не пов'язаних з вирішенням судових справ. Так, стандарт «ймовірна причина» (або, в іншому перекладі, «достатня підстава»), слабший ніж «перевага доказів» (в англійському варіанті «баланс імовірностей»), застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук. Ще слабшим є стандарт «обґрунтована підозра». Він використовується у разі короткострокового затримання й поверхневого обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю. Затримання або обшук визнається незаконним, якщо поліцейський не в змозі обґрунтувати розумність своїх підозр. Це правило було встановлено Верховним судом США [1, с. 118].

Стандарти доказування «обґрунтована підозра» та «ймовірна причина» застосовуються у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи у ході проведення окремих процесуальних дій або ухвалення окремих процесуальних рішень. При цьому кожному з них притаманні власні сфера застосування і зміст, визначені або у положеннях кримінального процесуального законодавства, або у судовій практиці. Вказані стандарти доказування вимагають меншого ступеня ймовірності, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, ніж стандарти доказування, які підлягають застосуванню під час постановлення кінцевих процесуальних рішень (зокрема, «поза розумним сумнівом» і «баланс імовірностей») [2, с. 151-152].

Крім того, у кримінальному процесі США розповсюдженою є така властивість доказів яка «вагомість» (weight), під якою розуміється сила, цінність і правдивість доказу, представленого однією із сторін. Якщо суддя в США вирішує проблеми допустимості доказів, то визначення його ваги відноситься виключно до прерогативи суду присяжних. Відомості, отримані під час досудового провадження мають лише орієнтовно-інформаційне значення та набувають статус доказів лише після їх дослідження в суді [9]. Тому в міжнародній практиці слідчі на запити про правову допомогу при допиті свідка з США отримують не протокол допиту, а рапорт поліцейського щодо проведеної бесіди з особою.

У кримінальному процесу України *предмет доказування* чітко визначений законодавцем (ст. 91 КПК України). Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному процесі США визнача-

ється вимогами сторін і нормами матеріального права [11, с. 9]. Порівняльний аналіз правового регулювання предмету доказування дає змогу визначити перелік обставин, які не потребують доказування в обох країнах. Це безспірні, преюдиційні обставини, обставини, визнані судом загальновідомими. Норми процесуального права України і США містять також посилання на обставини, які презюмуються.

Слід також звернути увагу і на *суб'єктів доказування*. Кримінальний процес США характеризується тим, що в ньому відсутній єдиний центральний орган, в руках якого була б сконцентрована вся повнота повноважень по здійсненню кримінальних процесуальних дій і прийняттю рішень, і який би здійснював доказування з метою повного, всебічного та об'єктивного встановлення всіх обставин кримінального правопорушення. Кожна з сторін (обвинувачення і захисту) здійснює власне розслідування, збираючи докази для подальшого їх представлення в суді. Обов'язок доведення належності, допустимості, достатності та вагомості доказу покладається на особу, яка його надає.

Публічне кримінальне переслідування здійснюється атторнетурою, що відноситься до міністерства юстиції. Федеральна атторнейская служба очолюється Генеральним Атторнейем – міністром юстиції США, якому підпорядковані атторнеї штатів і федеральні атторнеї судових округів. Крім цього, в кожному штаті існує власна атторнейская служба, не підпорядкована федеральним властям. Інтереси обвинувачених у вчиненні злочинів захищають адвокати, що діють або в складі адвокатських контор, або займаються приватною практикою. Адвокати та державні атторнеї об'єднуються в асоціації юристів штату, які у масштабах всієї країни, складають Американську асоціацію юристів. Досудове розслідування злочинів покладено на численні поліцейські установи або апарати федерального атторнея [16].

Суд в США не є суб'єктом збирання доказів (теоретично він не повинен проявляти ініціативу у збиранні доказів, хоча у нього і є певні повноваження, спрямовані в тому числі й на збирання нових доказів). Його головні завдання полягають в тому, щоб бути неупередженим арбітром між стороною обвинувачення і захисту, які ведуть між собою правовий спір з питань, що входять до предмету доказування, і оцінювати докази, що надані сторонами (самостійно або пояснюючи присяжним загальні правила оцінки і особливості конкретних доказів). Збирання та надання доказів – це обов'язок сторін. В ході судового слідства суддя має досить широкі повноваження у дослідженні доказів: 1) суд повинен здійснювати контроль за способом і порядком допиту свідків та наданням доказів з метою: а) щоб такі допити були ефективними для отримання правдивої інформації; б) уникнути непотрібних витрат; в) захистити свідків від надмірного тиску; 2) суд може за власним переконанням дозволити дослідження додаткових питань в ході основного допиту; 3) суд за власною ініціативою або за пропозицією сторони вправі викликати свідків; 4) суд може самостійно здійснити допит викликаного свідка. Суддя несе особисту відповідальність за законність, обґрунтованість і справедливість винесених рішень, а тому він повинен бути активним у своїй діяльності [8, с. 261].

Необхідно відзначити, що саме суддя зобов'язаний забезпечити правильне розуміння присяжними змісту зібраних сторонами доказів; допомогти їм у визначенні їх належності, допустимості та достатності, орієнтуючись критеріями, якими слід керуватися при прийнятті підсумкового рішення у справі. Він роз'яснює присяжним фундаментальні принципи, які застосовуються у процесі кримінального процесуального доказування. Наприклад, положення презумпції невинуватості, недопустимість сприйняття відмови особи від дачі показань як доказу її винуватості. Однак таке роз'яснення не повинне йти далі, ніж це необхідно для надання присяжним допомоги в розумінні правових засад і приписів, які стосуються даної справи і конкретних її обставин. Іншими словами судді не повинні прямо, відкрито впливати на висновки, до яких можуть прийти присяжні у своєму рішенні.

Слід також звернути увагу і на *особливості процесу доказування на окремих стадіях кримінального процесу США*. Провадження у кримінальних справах починається, як правило, за заявою (повідомленням) про вчинений злочин. Момент початку процесуальних дій у кримінальному провадженні в будь-яких документах чітко не фіксується. Тому говорити про початок кримінального переслідування можна лише в момент фактичного пред'явлення офіційного обвинувачення конкретній особі. Таке рішення приймається відповідним федеральним атторнеєм за результатами проведеного розслідування. На поліції лежить обов'язок розкриття злочину, для чого вона наділена широкими повноваженнями з проведення різних дій примусового характеру. Формально

ця діяльність не розглядається як процесуальна, але фактично органи поліції можуть проводити повне розслідування: здійснювати огляди, допити свідків і потерпілих, інші слідчі дії. Зібрані поліцією докази призначаються для пред'явлення обвинувачення і його підтримання у суді. Вирішення питання про віддання обвинуваченого до суду завершує досудове провадження [5, с. 115].

Якщо говорити про процес *збирання доказів*, то американському кримінальному процесу не відомі такі звичні для України слідчі (розшукові) дії, як пред'явлення для впізнання, одночасний допит двох або більше раніше допитаних осіб. На стадіях досудового розслідування найбільш поширеним способом збирання доказів є допит підозрюваного, потерпілого, свідка або експерта. Особливість допиту – майже повна відсутність чітких, зафіксованих в законі вимог до порядку оформлення його результатів (складенні протоколу допиту у певній формі не вимагається). Результати допиту фіксуються в загальному звіті.

Відповідно п. 601 Федеральних правил про докази, кожна особа може бути свідком, якщо інше не передбачено цими правилами [14]. Судова практика виділяє такі види імунітету свідка: право адвоката не давати показання відносно свого клієнта; право психотерапевта не давати показання відносно пацієнта; право подружжя не давати показання відносно один одного; право священнослужителя не повідомляти ввірену йому інформацію; право не розголошувати державну, комерційну таємницю та іншу конфіденційну інформацію; право не розголошувати інформацію про політичне голосування; журналісти вправі не повідомляти відомості про особу інформатора [13].

Цікавим є правило привілею проти самозвинувачення, яке вважається одним із основних принципів кримінального провадження. Коротко воно звучить так: ніхто не повинен свідчити проти себе. Походження цього правила пояснюється такими причинами. Обвинувачуваний (підозрюваний, підсудний) має подвійне становище у процесі. Він одночасно є стороною та джерелом доказової інформації. Якщо розшуковий процес бачить у ньому лише останнє (об'єкт дослідження, з якого необхідно отримати достовірні відомості навіть за допомогою тортур), то змагальний процес визнає в обвинуваченому суб'єкта спору, від якого залежить результат справи. Отже, дача показань постає не його обов'язком, а правом, яке йому попередньо пояснюється. При цьому обвинувачуваний виступає як сторона (коли він представляє пояснення – версію захисту) і як джерело доказів (коли він дає свідчення). Процесуальна реалізація привілею проти самозвинувачення у країнах загального права відрізняється від її реалізації у континентальному процесі. У вітчизняному кримінальному провадженні обвинувачуваний ніколи не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а в Англії чи США при згоді підсудного дати показання до нього застосовується процедура допиту свідка. Тоді він несе кримінальну відповідальність і за відмову від давання показань, і за дачу завідомо неправдивих показань. Отже, англосаксонське кримінальне процесуальне право не виділяє такого самостійного джерела доказів як показань підозрюваного чи обвинувачуваного. Їхні свідчення відносяться до показань свідків.

Результати обшуку не можуть використовуватись у процесі доказування, якщо він був проведений без судового ордеру, в якому чітко зазначене місце його проведення і речі, які потрібно вилучити. При здійсненні обшуку протокол не складається, поняті не приймають участі. Результати обшуку вводяться у процес через показання поліцейського в суді. Вимога обов'язковості судового ордеру має багато виключень. Наприклад, не потребують судового дозволу: обшук в автомобілі, проведення обшуку у невідкладних випадках [9]. Крім того, навіть якщо обшук був проведений з порушеннями, в деяких випадках його результати можуть бути використані, наприклад, не проти тієї особи, у якої був проведений обшук, а проти іншого обвинуваченого або під час перехресного допиту.

В американському процесі немає пред'явлення для впізнання як окремої слідчої дії. Те, що в США називається впізнанням фактично є оперативно-розшуковим заходом у виді ідентифікації особи, при цьому допускається повторне пред'явлення для впізнання однієї й тієї ж особи у випадку, якщо першого разу вона не була впізнана. Практика виділяє чотири види ідентифікації особи: 1) впізнання, під час якого особі пред'являються декілька об'єктів; 2) впізнання, що може поєднуватись з допитами; 3) впізнання, під час якого особі пред'являється одна людина; 4) впізнання по фотографії, що може здійснюватися за одним знімком. Ключовим критерієм допустимості впізнання є відсутність або наявність у процедурі обставин, що явно вказують пізнаючому на впізнаваного. Такі обставини в теорії кримінального процесу отримали назву «навідного питання». Однак навіть за наявності навідного питання результати впізнання можуть мати доказове

значення, якщо порушення процедури ідентифікації було виправдано обставинами і результати не викликають сумнівів у достовірності або було проведено подальше впізнання в суді [12].

Суттєвою особливістю американського кримінального процесу є можливість використання в якості судових доказів відомостей, отриманих від негласних інформаторів (співробітників), а також результатів спеціальних поліцейських операцій (у США вони іменуються операціями-пастками) і секретних розслідувань, що проводяться прокурорами [6, с. 207].

Після виконання дій по збиранню доказів для виявлення особи, підозрюваної у вчиненні правопорушення, і направлення справи до суду, здійснюється те, що американські юристи називають прийняттям рішення про обвинувачення. Починається воно з того, що поліцейський, який здійснював оперативно-розшукові (слідчі) дії, представляє своєму керівникові звіт про розслідування. Останній, визнавши, що факт скоєння правопорушення конкретним підозрюваним є доведеним повністю, перевіряє також правильність кваліфікації та може змінити її. Варіанти рішення можуть бути різними: 1) провадження передається до суду для подальшого розгляду в спрощеному (сумарному) порядку; 2) при недостатності доказів провадження може бути припинено або вирішено за допомогою врегулювання ще на рівні відділку поліції (наприклад, застосовується попередження замість покарання). Можливий і ще один варіант на даному етапі: 3) поліція направляє зібрані обвинувальні докази безпосередньо атторнею, який після перевірки висновків поліції, повинен продовжувати кримінальне переслідування в суді [11, с. 12].

Атторнеї, вивчаючи надані матеріали, приймають рішення про подальше продовження процесуальної діяльності. Після того, як обвинувачення пред'явлене, суд здійснює підготовку до судового розгляду. На цьому етапі здійснюється розкриття сторонами доказів, судом вирішуються клопотання про виключення доказів як недопустимих [11, с. 13]. В США, за загальним правилом, підлягають розкриттю лише ті докази, які сторона має намір використовувати в суді, або ж відомі іншій стороні, яка має намір використовувати їх для аргументації своєї позиції. Докази, які потенційно можуть бути використані іншою стороною, а вона про них не знає, не розкриваються.

Судовий розгляд кримінальних справ у США побудовано за англійським зразком у формі змагання обвинувачення і захисту під керівництвом судді. Структурно судовий розгляд складається з наступних елементів: вступної частини, формування журі присяжних засідателів, судового слідства, дебатів сторін, винесення вердикту колегією присяжних і винесення вироку.

У вступній частині судового розгляду представляють суддю, головуючого у процесі. Після чого оголошується офіційне найменування кримінальної справи, що підлягає розгляду (вказуються найменування обвинувача, підсудний, а також формулювання обвинувачення) [17].

Особливістю американського судочинства є те, що послідовність дій, які здійснюються на даному етапі заздалегідь визначена: в першій частині судового слідства розглядаються докази сторони обвинувачення, в другій – докази сторони захисту, а в третій – заслуховуються настанови судді. Перші з цих двох частин судового слідства є обов'язковими. Але і з цих правил є виключення: наприклад, у випадку, коли обвинувачений визнає свою винуватість, але прокурор наполягає на дослідженні обвинувальних доказів, то може бути проведене скорочене судове засідання (без другої його частини, в ході якої повинні бути досліджені докази сторони захисту). Третя частина також є факультативною – вона є обов'язковою лише тоді, коли справа розглядається судом присяжних [10].

В першій частині судового слідства спочатку відбувається представлення доказів стороною обвинувачення: прокурор виступає із вступною промовою, під час якої зазначає докази, які доводять винуватість обвинуваченого та висловлює свою думку з приводу послідовності їх дослідження. Після цього проводиться допит свідків, огляд документів та речових доказів та ін. Першим своїх свідків допитує обвинувач (прямий допит). Після закінчення дослідження доказів зі сторони обвинувачення, прокурор промовляє свою підсумкову обвинувальну промову. Захисник, відповідно, може надати свою оцінку доказам сторони обвинувачення та поставити питання, за наявності для цього підстав, про закриття справи за відсутністю достатніх доказів винуватості обвинуваченого [10].

Друга частина судового слідства починається вступною промовою захисника. Він, як і обвинувач, надає свої докази та пропонує порядок їх дослідження. Потім відбуваються дії, які в цілому схожі на ті, що відбуваються при перевірці доказів сторони обвинувачення, з тією лише різницею, що першим своїх свідків допитує захисник, він же проводить їх повторний допит [10]. Після цього слово може взяти обвинувач для дачі своєї оцінки доказів сторони захисту та надання власних висновків та пропозицій у справі в цілому.

Як вже зазначалося, визнання підсудним своєї вини значно спрощує всю наступну судову процедуру. У такій ситуації судове слідство не проводиться, а інші докази досліджуються не в повному обсязі. Подальше провадження, здійснюване одноосібно головуючим суддею, завершується винесенням вироку. У тому випадку, якщо підсудний не визнає своєї вини, процес триває формуванням колегії присяжних.

Висновки. На підставі всього вищезазначеного можемо підвести певні підсумки:

– щодо визначення поняття доказів. Ст. 84 КПК України містить чітке визначення поняття доказів, що, думається, є позитивним у процесі правозастосування, оскільки забезпечує правову визначеність та однозначність. Чого не можна сказати про кримінальний процес США, де можна спиратись лише на теоретичні положення при визначенні поняття доказів;

– щодо видів доказів за процесуальним джерелом закріплення. У англійському кримінальному процесуальному праві, на відміну від українського, немає вичерпного переліку процесуальних джерел доказів, що пов'язується з відсутністю галузеної кодифікації. При цьому основним типом правового регулювання виступає загальнодозвільний – «все, що не заборонено, те дозволено». У США традиційно використовують чотири види доказів: показання (вербальні), документальні, речові (реальні) та демонстраційні;

– щодо класифікації доказів. Так само як і в кримінальному процесі України, в США докази поділяють на такі групи: а) залежно від суб'єктів кримінального провадження до доказової основи правової позиції яких вони належать: докази суб'єктів сторони обвинувачення, докази суб'єктів сторони захисту, докази, якими слідчий суддя чи суд обґрунтовує своє рішення; б) залежно від способу (механізму) формування: особистісні та предметні; в) залежно від відношення до обставин предмета доказування: прямі та непрямі; г) залежно від відношення до джерела отримання відомостей про факти: первинні та похідні; д) залежно від відношення до предмета обвинувачення: обвинувальні та виправдувальні. Однак існують і певні особливі, не притаманні для кримінального процесу України класифікаційні групи (наприклад, докази за чутками, допоміжні, додаткові, попередні, підтверджуючі, спростовуючі, безспірні та ін.);

– щодо властивостей доказів. Так само, як і в кримінальному процесі України, в США головними властивостями доказів є їх належність, допустимість, достатність. Крім того виділяється і ще одна властивість – вагомість, під якою розуміється сила, цінність і правдивість доказу, представленого однією з сторін;

– щодо предмету доказування. В силу відсутності повної кодифікації кримінальної процесуальної діяльності, обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному процесі США визначається вимогами сторін і нормами матеріального права. Чіткого їх переліку в законодавстві, як в КПК України, немає;

– щодо суб'єктів доказування. На відміну від вітчизняного кримінального процесу, в США кожна з сторін (обвинувачення і захисту) здійснює власне розслідування, збираючи докази для подальшого їх представлення в суді. Обов'язок доведення належності, допустимості, достатності та вагомості доказу покладається на особу, яка його подає. Крім того, здійснення правосуддя судом присяжних дещо ускладнює процес оцінки доказів, оскільки вимагає від суду роз'яснення присяжним основних правил та порядку кримінального процесуального доказування;

– щодо особливостей процесу доказування на різних стадіях кримінального процесу. Слід відмітити, що стадія досудового розслідування у кримінальному процесі США існує лише формально. Вона не розглядається як процесуальна, але фактично органи поліції можуть проводити повне розслідування: здійснювати огляди, допити свідків і потерпілих, інші слідчі дії. Це пояснюється відсутністю в США належного законодавчого врегулювання кримінальної процесуальної діяльності. Докази набувають значення лише після їх надання та дослідження в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вапнярчук В.В., Беспалько І.Л. Щодо окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 115–122. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/21-1.pdf>.
2. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосак-

- сонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. № 7(19), 2019. С. 145–152. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/145-152-719-1.pdf>.
3. Сучасний кримінальний процес країн Європи: монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. 792 с.
 4. Микитюк О.С. Особливості доказового права в правовій системі США. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2023. С. 591–594. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/142.pdf.
 5. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид.: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
 6. Тагієв С.Р. Досвід системи негласного розслідування у кримінальному судочинстві Сполучених Штатів Америки. *Університетські наукові записки*. 2015, № 2 (54), С. 204–211. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/428168.pdf>.
 7. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev_PCP_2015.pdf.
 8. Clermont K.M., Sherwin E.A. Comparative View of Standards of Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50. P. 243–275.
 9. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont law Review*. 2009. Vol. 33. P. 435–467.
 10. Amnesty International. Керівництво з справедливого судочинства. Друге видання. London 2014 г. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/8000/pol300022014ru.pdf>.
 11. Criminal procedure and the constitution, leading supreme court cases and introductory text / By Jerold H. Israel, Yale Kamisar, Wayne R. LaFave. American Casebook Series. St. Paul, Minn.: West Academic Publishing, 2018. 19.
 12. DiCarlo V. A summary of the rules of evidence: the essential tools for survival in the courtroom. URL: <http://www.dicarlolaw.com/RulesofEvidenceSummary.htm>.
 13. Tapper C. Cross and Tapper on evidence: eleventh edition. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=Yw7kJ0eaFp8C&pg=>.
 14. Федеральні правила про докази. Federal Rules of Criminal Procedure // URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp> 172 20).
 15. Федеральні правила кримінальної процедури. Federal Rules of Evidence // URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.
 16. Rules of Evidence. URL: <https://www.rulesofevidence.org/>.
 17. Legal Dictionary. URL: <https://legaldictionary.net/>.